Кам'яна доба України.– Вип.11.– К.: Шлях, 2008.– С.59-74.

Залізняк Л.Л., Беленко М.М., Озеров П.І.

СТОЯНКА ВИСЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ У ПІЗНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ УКРАЇНИ

Zalizniak L.L., Belenko M.M., Ozerov P.I.

VIS SITE AND ITS PLACE IN THE UPPER PALAEOLITHIC OF UKRAINE

Стаття являє собою публікацію зі спробою культурно-історичної інтерпретації матеріалів нової селетської стоянки Вись Новомиргородського району на Кіровоградщині.

Великої актуальності в палеолітознавстві Центрально-Східної Європи останнім часом набули проблеми перехідного періоду. Мається на увазі доба переходу від середнього до верхнього палеоліту, епоха становлення чи формування останнього. Вона охоплює період часу приблизно від 40 до 28 тис. років тому, коли на Європейському континенті одночасно мешкало два різновиди людських істот – неандертальці та кроманьйонці. Серед спеціалістів нема єдиної думки про характер взаємодії цих популяцій первісного людства між собою. Тому маємо три головні версії формування верхнього палеоліту Європи, а саме: концепції *спадковості, заміщення та акультурації.*

1) *Спадковість* передбачає пряме виростання верхньопалеолітичних технологій безпосередньо із середньопалеолітичних культурних традицій місцевих неандертальців. Однак цей надзвичайно поширений у минулому столітті погляд у наш час втратив більшість прихильників. Новітні генетичні дослідження кісток неандертальців виявили значну своєрідність їхнього генного набору, порівняно з геномом Homo sapiens. Це дало підстави стверджувати про відсутність прямої спорідненості, а значить і спадковості кроманьйонців та їх культури зі світом неандертальців прильодовикової Європи.

2) Тому в наш час пануючою є концепція *заміщення*, яка передбачає заміну неандертальського населення новоприбулими до Європи з Африки через Близький Схід кроманьйонцями без якогось суттєвого впливу аборигенів Європи на культуру прибульців. Численні її прихильники вважають, що пізньопалеолітичну технологію принесли в заселену неандертальцями Європу перші Homo sapiens із Західної Азії чи Африки.

3) Під *акультурацією* розуміють синтез принесених у Європу ранніми Homo sapiens нових технологій зі старими середньопалеолітичними, носіями яких були місцеві неандертальці. Іншими словами, принаймні частина європейських неандертальців якоюсь мірою була акультурована прибульцями-сапієнсами і брала певну участь у формуванні верхньопалеолітичних технологій, а можливо й у становленні популяції кроманьйонців Європи.

Якщо новітні генетичні дослідження скоріше свідчать на користь заміщення неандертальців сапієнсами, то деякі дані археології дають аргументи на користь певних зв'язків верхнього палеоліту Європи з технічними традиціями попереднього, неандертальського населення континенту. Мають-ся на увазі деякі матеріали перехідного періоду, зокрема з пам'яток селетського технокомплексу (від печери Селета в Угорщині), які поєднують окремі елементи старих неандертальських технологій з новітніми, принесеними в регіон першими Homo sapiens. На жаль, таких пам'яток в Україні було відомо лише чотири: Стінка на Середньому Дністрі [Анисюткин, 2005], Королеве II в Закарпатті [Гладилин, Ситливый, 1990], Буран-Кая III, шар С у Криму [Чабай, 2000, с.76-78] та Міра під Запорожжям [Степанчук, 2004]. Тому відкриття та дослідження в Україні під м. Новомиргород на Кіровоградщині нової пам'ятки селетського кола є помітною подією в палеолітознавстві України. Тим більше, що її колекція кременю демонструє згаданий синтез середньо та верхньопалеолітичних традицій обробки кременю.

Історія дослідження та розташування стоянки

Стоянка Вись, що біля с. Шмидове під Новомиргородом, була відкрита 1983 р. відомим краєзнавцем та ентузіастом палеолітознавства з Новомиргороду П.І. Озеровим. Первинна назва пам'ятки – Шмидове – походить від назви розташованого за 700 м на схід села, заснованого поміщиком німецького походження Шмітом. Стоянка розміщується на великому пологому мисі лівого берега р. Велика Вись, на півдорозі від с. Лікареве до с. Шмидове, за 5 км західніше районного центру Новомиргород. Поверхня мису в районі стоянки має висоту над заплавою близько 7 м, що відповідає рівню 2-3 річкових терас.

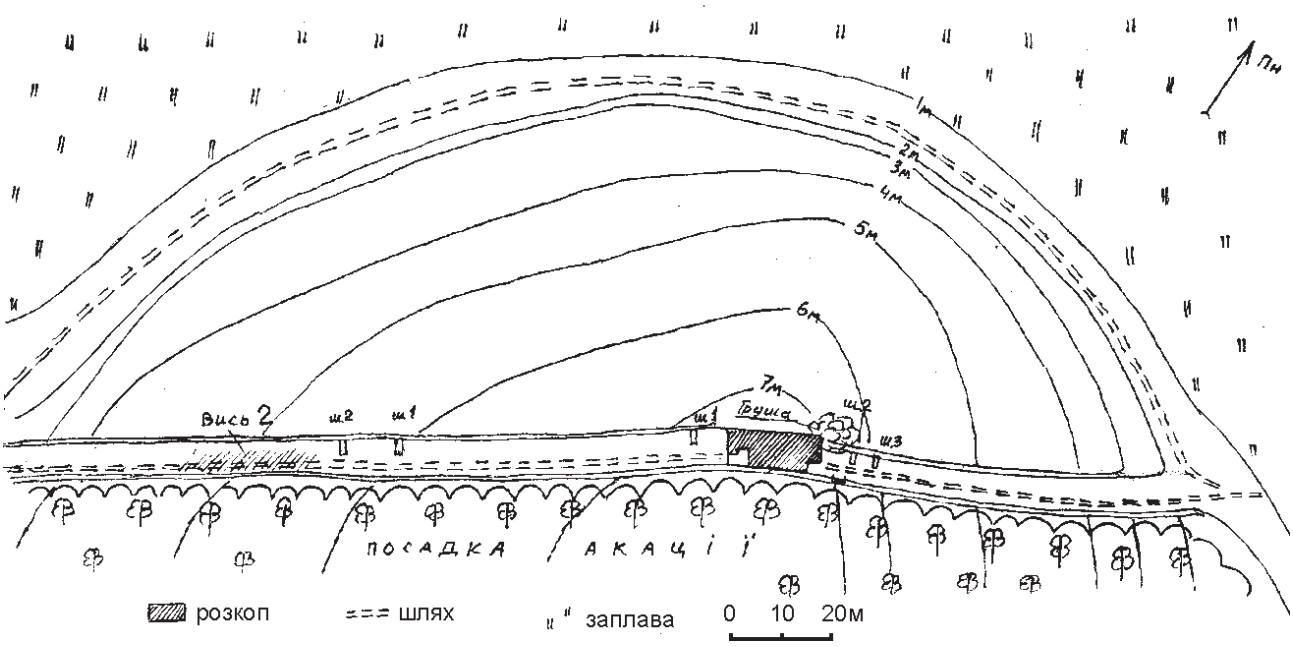

Рис. 1. Вись. Ситуаційний план

Складений лесовими відкладами мис прорізала ґрунтова дорога, що з'єднує згадані села (рис. 1). У процесі її будівництва ще в XIX ст. було знято до 2-х м ґрунту. Іншими словами, мис перерізає траншея глибиною до 2-х і шириною близько 8 м, по дну якої проходить дорога. Виїмка ґрунту під дорогу на більшій частині розкритої площі не досягла культурного шару на 20-40 см. Виняток становить нижня, ближча до с. Шмидове частина дорожньої виїмки, де культурний шар був зруйнований і де П.І.Озеров зібрав найбільше підйомного матеріалу. Місцями колії дороги прорізали денну поверхню стоянки. Оброблені кремені неодноразово збиралися у промивинах уздовж колії дороги. Розкоп був закладений на розкритій дорожньою виїмкою частині пам'ятки з незруйнованим культурним шаром. Тому кремінь з підйомного матеріалу становить незначну частину добутої колекції (не більше 5%).

У травні 2006 р. на стоянці збирав підйомний матеріал Л.Л. Залізняк, після чого пам'ятку шурфували В.М. Степанчук з С.М. Рижовим. У шурфі знайдено двобічно-оброблений, асиметричний у плані і плоско-випуклий у розрізі гостроконечник мустьєроїдного вигляду та кінцеву скребачку на пластинчастому відщепі.

У липні 2007 р. роботи на пам'ятці проводила Археологічна експедиція Києво-Могилянської академії під керівництвом Л.Л.Залізняка. Активну участь у розкопках брали к.і.н. В.О. Манько, П.І. Озеров, к.і.н. Ю.В. Кухарчук, М.М. Беленко, студенти археологи та історики Києво-Могилянської академії, які проходили археологічну практику.

Під південним бортом дорожньої виїмки була зроблена зачистка з метою підготовки розрізу нашарувань для запрошених з Києва палеогеографів – д.г.н. Ж.М. Матвіїшиної та к.г.н. О.Г. Пархоменка. У процесі цих робіт на глибині 2,0-2,3 м від поверхні в бурому похованому ґрунті був виявлений культурний шар (рис. 2, 3). Поодинокі кремені з шару були маловиразними у культурно-хронологічному сенсі. Однак у колії ґрунтової дороги поряд із шурфом вдалося виявити досить численні кремені. До того ж П.І. Озеров приніс зіюрану ним раніше на дорозі в районі пам'ятки подвійну скребачку фінально-палеолітичного вигляду (рис. 4, *5*). Щоб запобігти руйнуванню культурного шару та визначити культурно-хронологічну належність стоянки, уздовж колії дороги, що врізалася в шар, була закладена зачистка. Незважаючи на десятки кременів, виявлених у культурному горизонті, досить довго не вдавалося ідентифікувати та датувати добуті матеріали. Тому зачистка трансформувалася у невеликий розкоп, що простягнувся уздовж згаданого шляху.

Розкоп 2007 р був закладений уздовж північного узбіччя дороги, де відбувалося найбільше руйнування культурного шару (рис. 1, 2, 3). Його площа сягнула 33 кв. м (3 х 11 м). Розбирання щільних суглинків похованого ґрунту, що містив культурні рештки, проходило в не зовсім сприятливих умовах небувало спекотного літа. Пересохлий і надзвичайно твердий суглинок важко піддавався ножу та лопаті. Водойми пересохли, а заболочений берег річки знаходився за 300-400 м

А

Б

Рис. 2. Вись 2008. Стратиграфія нашарувань (А) та робочий момент (Б). Внизу розрізу темний похований ґрунт вітачівського часу з кременем, побитий морозобійними тріщинами

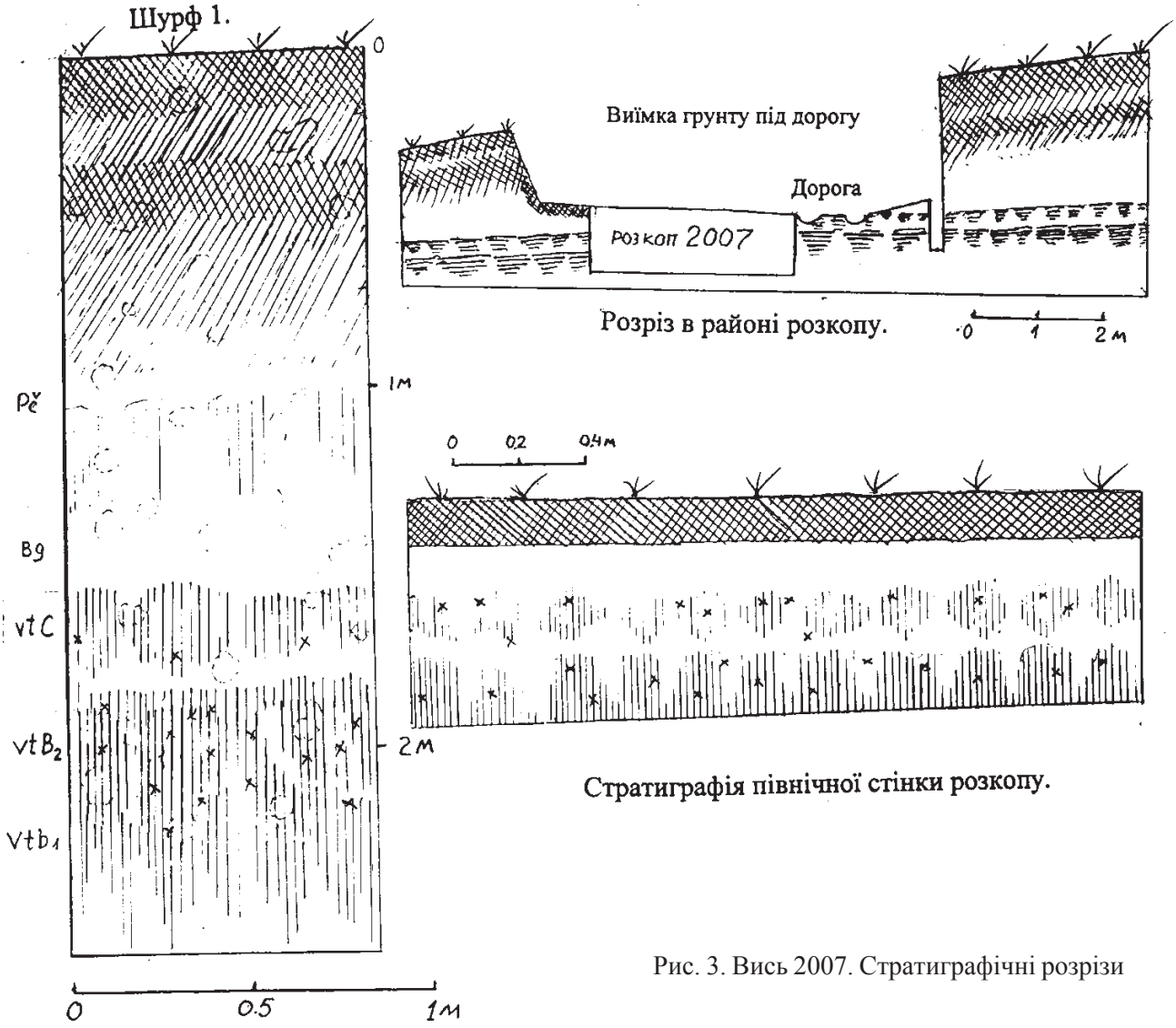

Рис. 3. Вись 2007. Стратиграфічні розрізи

від розкопу. Як наслідок – не вдалося організувати промивання культурного шару через сито.

У травні 2008 р. до розкопу попереднього року було прирізано у південно-західному напрямку ще 42 кв. м. Виявилося, що вгору уздовж дороги (у бік с. Лікареве) товща відкладів над культурним шаром зростає. Однак характер культурного горизонту, його насиченість знахідками суттєво не відрізнявся від досліджених раніше ділянок.

Розкопки пам'ятки поновилися влітку 2008 р. Розкоп був розширений ще на 49 м у південно-східному напрямку, під протилежний схил дорожньої виїмки. Нові дослідження підтвердили попередні висновки про певне руйнування культурного шару морозобійними тріщинами (рис. 2б).

Таким чином, стоянка Вись розкопувалася Археологічною експедицією Києво-Могилянської експедиції тричі: влітку 2007 та 2008 рр. і навесні 2008 р. Загальна площа розкопу сягнула 125 кв. м, а чисельність колекції кременю – 5304 екз.

Стратиграфія

Належність пам'ятки до початкової пори верхнього палеоліту підтвердили згадувані дослідження геологічного розрізу, проведені палеогеографами Інституту географії НАН України д.г.н. Ж.М. Матвіїшиною та к.г.н. О.Г. Пархоменком у травні 2007 р. Вони дійшли висновку, що кремінь залягав у верхніх горизонтах вітачівського похованого ґрунту, завершення формування якого датується часом близько 28-30 тис. р. тому. Усього простежено 3 горизонти похованого ґрунту, які залягали на глибині від 1,5 до 2,5 м від поверхні (рис. 2). Верхній з них світло-бурий (vtc), малопотужний (близько 20 см), побитий морозобійними тріщинами з вищого рівня бузького лесу, що відкладався в перигляціальних умовах. Значно потужніший (40-50 см) середній горизонт (vtb2), що являв собою темно-бурий, червонястий щільний суглинок, також розбитий на окремі блоки морозобійними клинами (рис. 2б). Нижній бурий горизонт озалізненого суглинку (vtb1) по нижній

межі язиками опускався у підстилаючий лес удайського часу.

На думку згаданих палеогеографів верхній горизонт несе ознаки дерново-бурого степового ґрунту, що існував в умовах сезонно-змінного режиму зволоження. Морозобійні тріщини заповнені бузьким лесом свідчать про різку зміну клімату близько 28 тис. р. тому в бік встановлення холодних і сухих перигляціальних умов, що й призвело до утворення згаданих кріогенних тріщин у товщі вітачівських горизонтів. Оглиненість та озалізненість вітачівських ґрунтів (особливо середнього та нижнього) свідчить про їх формування в умовах вологішого і теплішого за сучасний помірного клімату.

Докладну палеогеографічну характеристику геологічного розрізу стоянки Вись дивіться далі у статті д.г.н. Ж.М. Матвіїшиної та к.г.н. О.Г. Пархоменка.

На початку дослідження пам'ятки було висловлено припущення про можливу її двошаровість. Підставою для цього стали, по-перше, значний розсів артефактів у верхній товщі похованого ґрунту (до 30-40 см); по-друге, наявність у селетоїдному комплексі орін'якських компонентів (високі, нуклеподібні скребачки, окремі мікропластинки типу Дюфур).

Л.Л.Залізняк такої впевненості не має, а схиляється до думки, що єдиний культурний шар внаслідок потужних процесів кріотурбації, підтверджених наявністю численних морозобійних тріщин (рис. 2), був розсіяний у верхній товщі похованого ґрунту вітачівського часу. Морозобійні тріщини добре простежені на верхньому та середньому рівні похованого ґрунту, де і залягали культурні рештки. На значний розвиток кріогенних процесів на рівні культурного шару звернула увагу і відомий палеогеограф Ж.М. Матвіїшина. На різних ділянках пам'ятки ступінь розсіву кременю по вертикалі не однакова. Як наслідок потужність культурного шару коливалася від 20 до 50 см, на більшій частині розкопу коливаючись у межах 30-40 см.

Привертає увагу відсутність стерильного прошарку між верхнім та нижнім горизонтами залягання кременю та однорідність матеріалу в усій товщі культурного шару. Два роки спостережень дають нам підстави говорити про однорідність матеріалів обох горизонтів за сировиною, станом поверхні виробів (патинізація), технологією та типологією виробів. Високі оріньякоїдні скребачки з носиком та кінцеві на відщепах знайдені як у верхньому, так і в нижньому горизонтах. Те ж саме можна сказати про селетоїдні двобічно оброблені вістря. Так, з нижнього рівня залягання походять високі скребачки ориньякських типів, зображені на рис. 7*, 5, 10, 13,* кінцеві скребачки (рис. 8*, 6, 13),* двобічно обтесані вістря та їх уламки (рис. 6, *1, 8, 9, 12)*. У верхній частині відкладів знайдені аналогічні вироби: уламки двобічних наконечників (рис. 6, *3, 4, 13*), високі оріньякоїдні скребачки (рис. 7, *8, 12*), кінцеві скребачки (рис. 8, *1-4, 10*). Якщо великий трикутний наконечник стрелецького типу (рис 6, *4*) походить з верхнього рівня культурного шару, то дрібний (рис 6, *1*) знайдено внизу. Отже якихось сталих тенденцій у рівні залягання показових речей селетської чи оріньякської культурної традиції не простежено, що дає підстави вважати добутий крем'яний комплекс гомогенним.

Враховуючи сказане, Л.Л.Залізняк та М.М.Беленко схиляються до думки, що розсів кременю у верхніх горизонтах вітачівського ґрунту стався внаслідок кріогенних явищ. Не свідчить про двошаровість стоянки і орін'якська складова комплексу, оскільки вона простежується і на інших селетоїдних пам'ятках регіону («молдавський селет», Міра, Бірюча Балка тощо.

Таким чином, попри певне порушення культурного шару пам'ятки процесами кріотурбації крем'яний комплекс стоянки Вись відносно гомогенний. Такий висновок ґрунтується на ретельних спостереженнях над культурним шаром пам'ятки в процесі усіх трьох періодів розкопок стоянки. Складається враження, що культурний шар до його руйнування морозобійними тріщинами залягав у верхній частині середнього горизонту похованого вітачівського ґрунту, що позначається абревіатурою vtв 2. Зокрема про це свідчить рівень залягання кострища з попелом та перепаленим кременем, в тому числі нуклеподібною скребачкою оріньякоїдного типу (рис. 8, *13*). Дно об'єкту зафіксовано трохи вище середнього рівня вітачівського грунту, а саме на глибині 60 см від його поверхні.

Зазначимо певну порушеність культурного шару і на інших пам'ятках селетського кола півдня Східної Європи. Розсів по вертикалі крем'яних виробів зафіксований на стоянці Стінка на Верхньому Дністрі [Анисюткин, 2005]. Особливо показова у цьому відношенні стратиграфія верхньопалеолітичних шарів стоянки Бірюча Балка 2 у гирлі Сіверського Дінця [Матюхин, 2007]. Типологічно подібні до знахідок з Висі матеріали залягають у схожих стратиграфічних умовах: у бурому суглинку похованого ґрунту, який перекритий світлим лесоподібним суглинком. Як і на стоянці Вись крем'яні вироби розсіяні у похованому ґрунті можливо внаслідок процесів

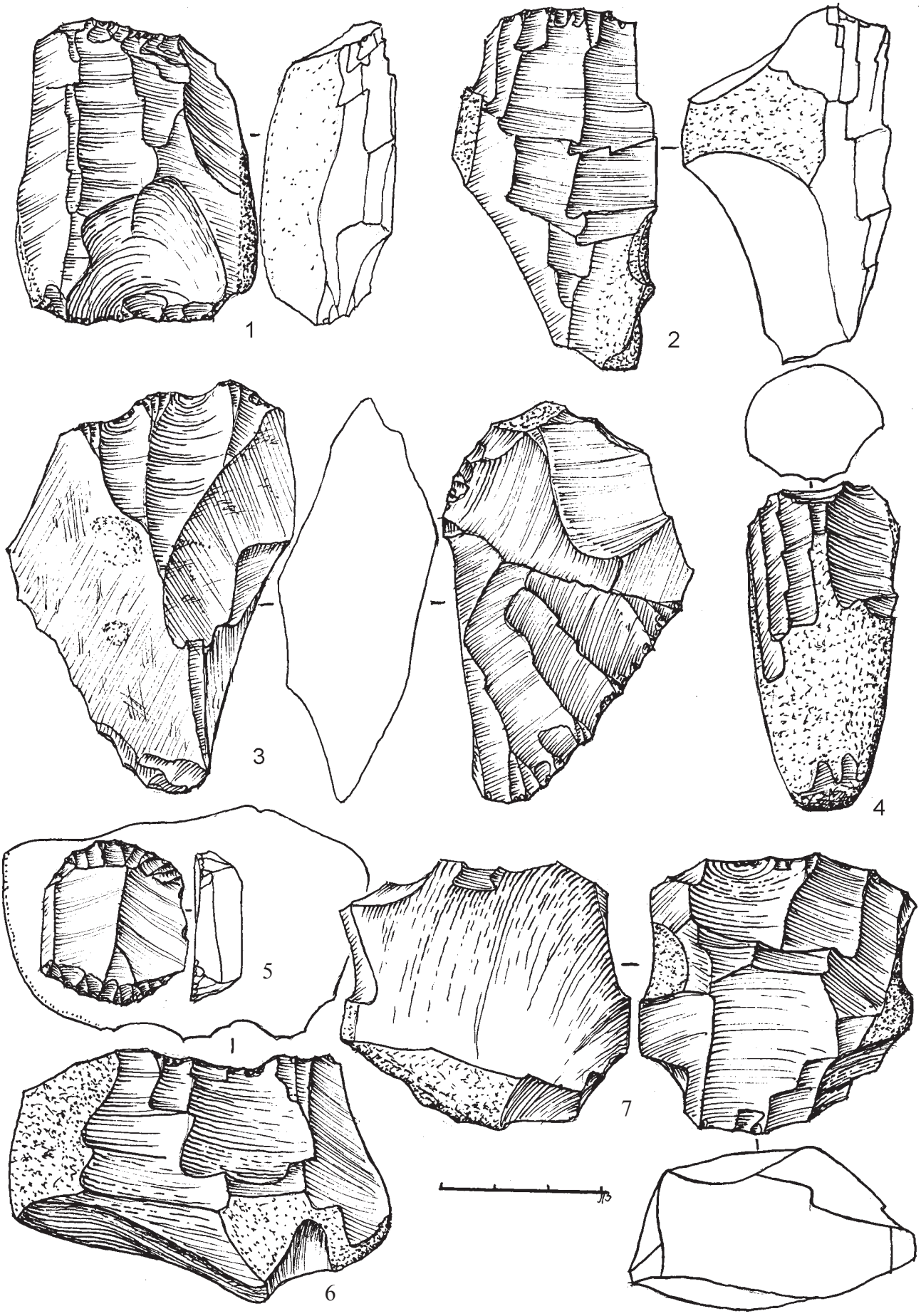

Рис. 4. Вись 2007. Нуклеуси

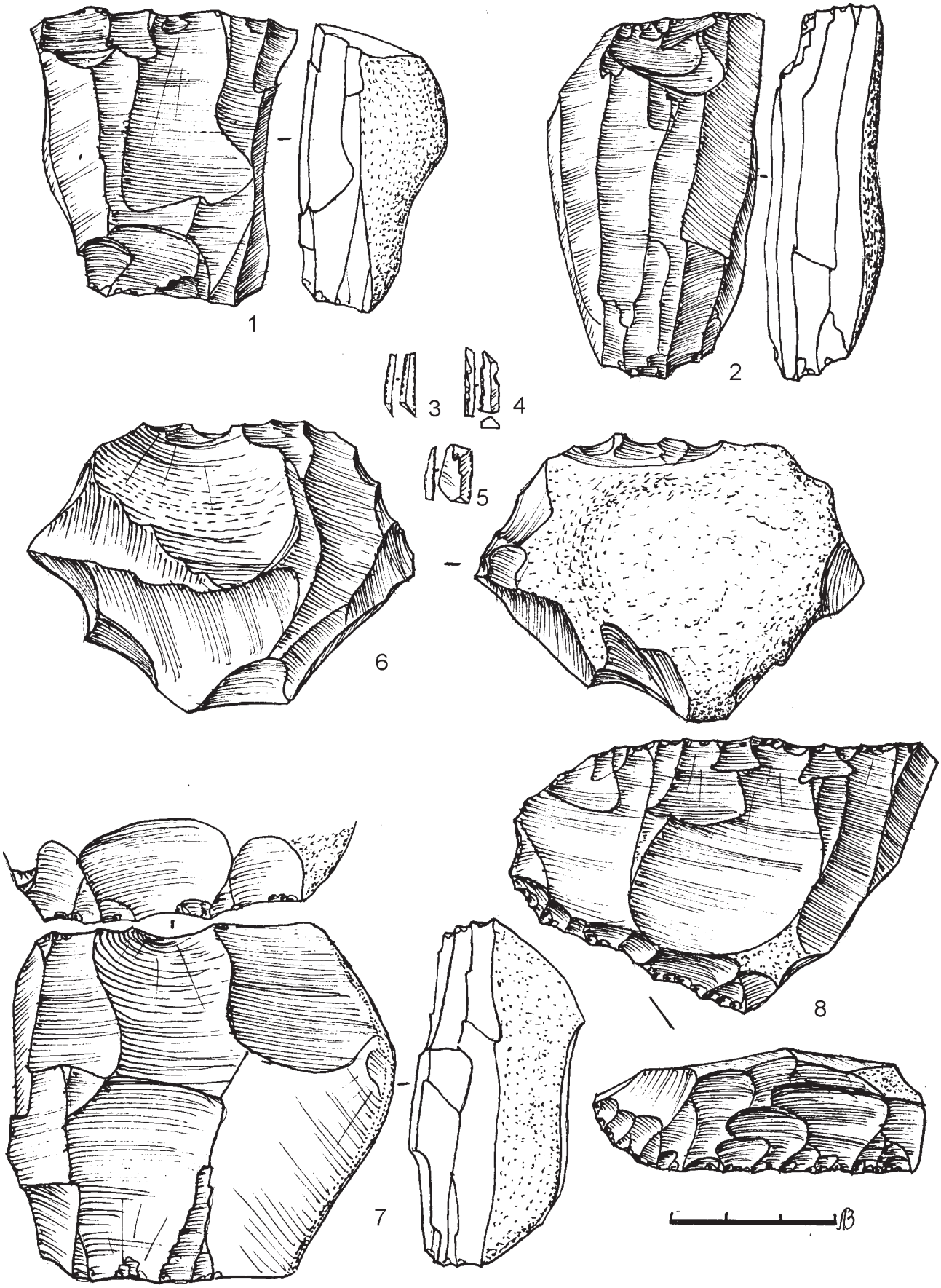

Рис. 5. Вись. Нуклеуси та мікровкладні з притупленим краєм (*3-5*)

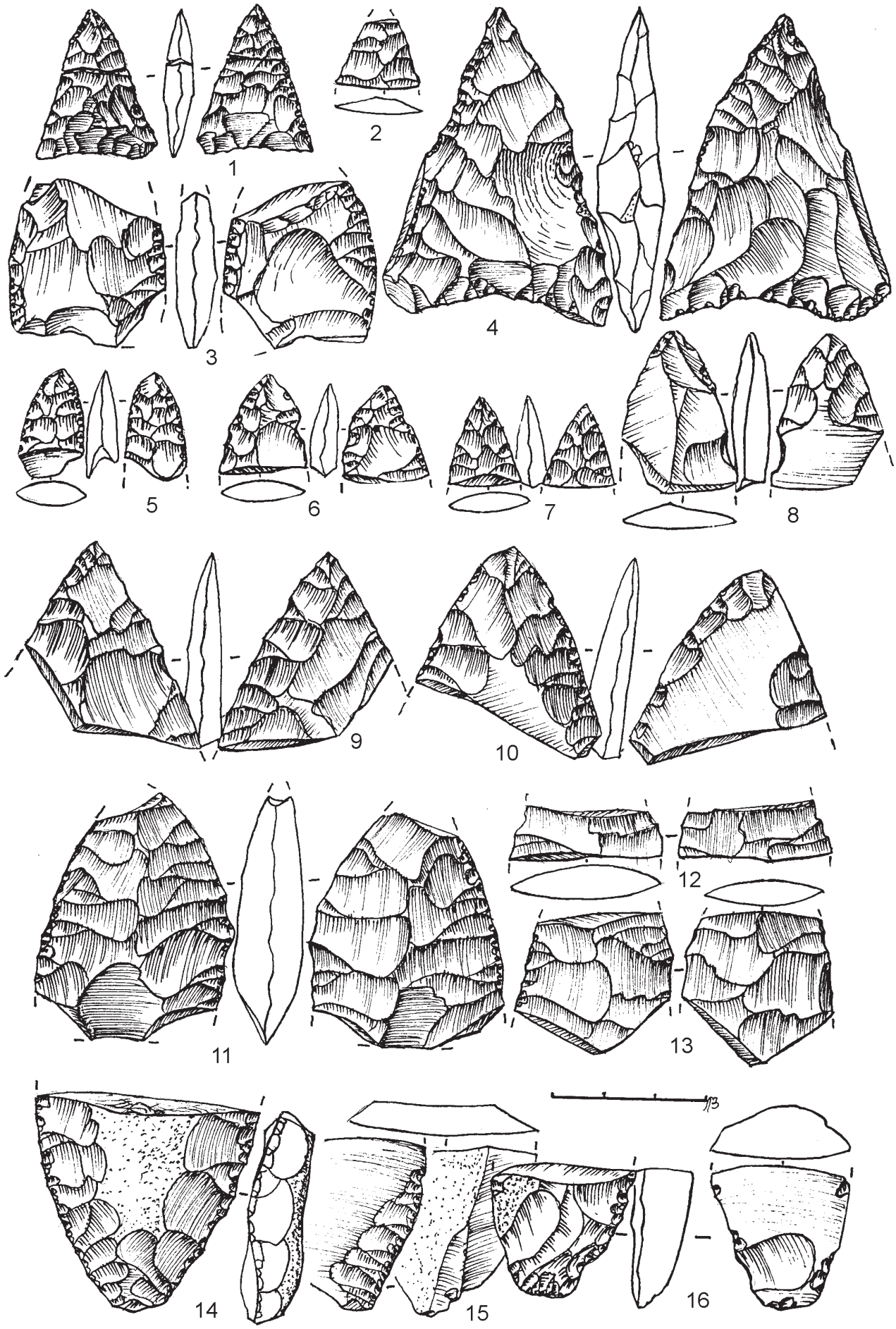

Рис. 6. Вись. Двобічно-оброблені вістря та їх уламки *(1-13*) і базові частини гостроконечників (*14-16*)

кріотурбації, хоча таких виразних морозобійних тріщин як на Висі не простежено. Похований грунт віднесений до брянського інтерстадіалу. Отримані радіокарбонові дати по кістках з покрівлі ґрунту – 26630±230 В.Р. (Beta 183588) і з його середини – 26390±200 В.Р. (Beta 17777) та 31560±200 В.Р. (Beta 183589), з перевагою на користь другої дати. Можливо остання близька до часу функціонування стоянки Вись.

Крем'яний комплекс

Культурний шар стоянки Вись, на жаль, не містить фауністичних решток, що, можливо, пояснюється специфікою хімічного складу похованого ґрунту. Виняток становить два дрібних уламки трубчастих кісток (один обпалений) зі скупчення кременю у західній частині розкопу. Культурні рештки представлені майже виключно кам'яними артефактами, в тому числі уламками граніту діаметром до 20 см, частина з яких має крихку поверхню, очевидно внаслідок дії вогню. У культурному шарі пам'ятки зустрічаються ділянки досить насичені гранітною жорствою з діаметром зерен до 0,5 см. Жорства, схоже, є наслідком розтріскування гранітних каменів у вогнищах стоянки.

Серед об'єктів на денній поверхні пам'ятки слід згадати рештки вогнища у південному кутку розкопу. Досліджено його північний сегмент діаметром 1,1 м, що являв собою сірувату від попелу лінзу, яка залягала в середньому горизонті вітачівського ґрунту (vtb2) на глибині 0,6-0,8 м від поверхні похованого ґрунту. Лінза містила окремі кремені, в тому числі перепалену високу скребачку типу карене, уламок граніту зі слідами дії вогню. У західній частині розкопу досліджено два точки з підвищеною концентрацією відходів виробництва.

Як зазначалося, колекції крем'яних виробів з нижнього та верхнього рівнів залягання не відрізняються одна від одної ні сировиною, ні патинізацією, ні технікою розколювання, ні морфологією виробів. Тому розглянемо увесь масив знахідок як єдиний гомогенний комплекс.

Для виготовлення знарядь використовувався темно-сірий, рідше коричневий та жовтий кремінь з Коробчинського родовища, що за 7-10 км на захід від пам'ятки. Знайдено кілька відщепів темно-жовтого зернистого кварциту. Більшість виробів з кременю вкриті легкою нерівномірною патиною.

Пам'ятці властива груба, відщепова техніка обробки кременю. Пластин та їх уламків дуже мало (усього 282 екз.), що складає 5,3% усіх кременів. Більшість із них короткі, атипові, з неправильним ограненням. Для виготовлення знарядь використовувалися переважно грубі відщепи. Нуклеуси демонструють грубу підпаралельну техніку відколювання відщепів та грубих, коротких пластин за допомогою жорсткого відбійника. Робоча поверхня сколювання ядрищ переважно сплощена. Виразною серією представлені одно- та двоплощинні сплощені ядрища паралельного зняття. Морфологія нуклеусів нестабільна і охоплює різні типи одноплощинних однобічних (рис. 4, *2, 6*; 5, *8*), двоплощинні зустрічного зняття (рис. 4, *1*; 5, *1, 2, 7*) та зі зміненою орієнтацією сколювання (рис. 4, *3*), багатоплощинні (рис. 4, *7*), нуклеподібні уламки. Деякі ядрища несуть сліди радіального (рис. 5, *6*) та віялоподібного (рис. 4, *3*) зняття і нагадують реліктові мустьєрські форми. До таких реліктових форм можна віднести сплощені, однобічні нуклеуси з негативами грубих підпаралельних сколів (рис. 4, *1, 6*; 5, *1, 7, 8*).

Серед ретушованих виробів передусім привертають увагу двобічно-оброблені вістря селетоїдного типу (рис. 6, *1-13*). Два цілі наконечники належать до трикутних вістер стрілецького типу з виїмкою в основі. Одне з них дрібне, зламане в процесі виробництва (рис. 6, *1*). Друге – крупний, незавершений напівфабрикат аналогічного за формою, але значно більшого за розмірами наконечника (рис. 6, *4*). Зазначимо, що вістря стрілецького типу добре відомі зі стоянок у Костьонках та Бірюча Балка на Дону, Сунгирь у Поволжі, вперше знайдені в Україні.

Основна маса двобічних вістер стоянки представлена уламками, можливо аналогічних трикутних наконечників. Зокрема є уламок базальної частини трикутного вістря з виїмкою в основі (рис. 6, *3*), 5 кінчиків дрібних вістер (рис. 6, *2, 5-8*) та три більших (рис. 6, *8-10*), два уламки медіальної частини вістер (рис. 6, *12, 13*). Усі уламки тонкі у профілі, обтесані плоскою тонкою ретушшю. Коли ретуш не вкриває всю поверхню, видно, що вони виготовлені зі сколів (рис. 6, *8, 10*). Про це ж свідчить асиметричний перетин деяких вістер (рис. 6, *2, 8*). Знайдено досить масивний у перетині біфас, який, схоже, являє собою напівфабрикат селетоїдного вістря (рис. 6, *11*). У колекції є три спеціально відбиті базальні частини масивних пластинчастих сколів мустьєрського типу зі слідами пласкої ретуші по краю (рис. 6, *14-16*). Не виключено, що це відходи виробництва двобічних вістер, заготовками яких слугували відламані дистальні частини сколів.

Привертає увагу відсутність властивих Селету двобічних вістер з випуклою основою, що, можливо, пояснюється нечисленністю колекції.

На стоянці Вись знайдено уламок грубого, плоско-випуклого у розрізі біфаса (рис. 9, *2*), який

кореспондуються зі згадуваною знахідкою В.М. Степанчука й С.М. Рижова у шурфі 2006 р. – двобічно-обробленого, асиметричного у плані гостроконечника мустьєроїдного вигляду. До мустьєроїдних форм, можливо слід віднести й чотири атипові скребла, два з яких оброблені крутою, східчастою ретушшю (рис. 5, *8*).

До оснастки метальної зброї, вірогідно, слід віднести 3 уламки неправильних мікроплатівок з дрібною ретушшю по краю, які трохи нагадують мікровкладні типу Дюфур (рис. 5, *3-5*). У ході дослідження пам'ятки пошукам мікровкладнів приділялася особлива увага. На жаль, ці пошуки не увінчалися успіхом.

Виразною серією представлені різноманітні високі скребачки оріньякських типів. Серед них нуклевидні типу карене (рис. 7, *1, 7, 11*), на авіважах площадок нуклеусів (рис. 7, *2*). Особливо численні різноманітні високі скребачки з виділеним носиком (тип амюзо) (рис. 7, *4-6, 8-10*). Високі скребачки типу рабо виготовлені з масивних сколів (рис. 7, *12, 13*). Одна з них комбінована з різцем (рис. 7, *12*). Трасологічний аналіз засвідчив, що масивна скребачка на сколі площадки нуклеуса (рис. 7, *2*) використовувалася як струг по дереву.

Поряд із типовими оріньякоїдними скребачками знайдена виразна серія з 15 екземплярів відносно крупних кінцевих скребачок на грубих, неправильної форми пластинчастих відщепах (рис. 8). Половина з них має ділянки кірки на спинці (рис. 8, *3-6, 8, 11-13*), у деяких ретуш переходить на довгі краї (рис. 8*, 2, 8, 10, 11*). Скребкова ретуш у більшості з цих знарядь відносно полога (рис. 8, *2, 4, 4, 7, 10, 13*), а у двох випадках віялоподібна (рис. 8, *4, 13*). Серед кінцевих виділяється одна на правильній пластині підтрикутної форми, з ретушшю з черевця по одному з довгих країв (рис. 8, *1*). Серії подібних трикутних кінцевих скребачок з інтенсивною ретушшю по довгих краях властиві стрілецькій культурі басейну Дона, стоянці Міра під Запорожжям.

Знайдено уламок пластини з ретушованими краями (рис. 9, *18*), який нагадує круто ретушовані пластини з оріньякських пам'яток.

Різцева техніка нерозвинена. Різців усього 10, причому частина з них сумнівна. Більшість знарядь невиразні, зроблені переважно на кутах зламаних відщепів (рис. 9, *1, 3-7, 9*). Один різець бічний ретушний (рис. 9, *8*).

Значною серією (17 екз.) представлені зубчасті знаряддя на відщепах та грубих пластинах (рис. 9, *10-16*). Вони мають нерегулярну зубчасту ретуш по краю, а часом виїмки внаслідок виламування краю заготовки (рис. 9, *12-16*). Досить багато аморфних відщепів та уламків кременю з нерегулярною ретушшю.

Знайдена грудка оранжевої вохри діаметром до 1 см.

До колекції виробів стоянки Вись входять кілька речей, які на нашу думку є механічною домішкою до основного комплексу. Маються на увазі згадувана подвійна кінцева скребачка на короткому перетині пластини (рис. 4, *5*), раніше знайдена П.І. Озеровим поблизу стоянки, а також два дуже патинованих масивні вироби з ретушшю по краю мустьєроїдного вигляду. Один з них походить з підйомного матеріалу, інший з розкопу. Скребачка фінальнопалеолітичного вигляду, можливо, залягала у верхніх горизонтах відкладів, які були зруйновані в процесі будівництва дороги.

У шарі лесу бузького часу, що перекриває вітачівський похований ґрунт з матеріалами селетського технокомплексу знайдена велика патинована пластина граветського типу та кінцева скребачка на аналогічній пластині. Ці знахідки свідчать про відвідування мису носіями граветських культурних традицій у пізніший період, коли селетські мешканці вже давно полишили стійбище.

Аналіз матеріалу

Стоянки з двобічно-обробленими листоподібними або трикутними крем'яними вістрями у Центральній та Східній Європі традиційно відносять до пам'яток селетського кола або технокомплексу, за новою термінологією. Їх датують в межах 40-30 тис. років тому. Як зазначалося такі вироби вперше стали відомі завдяки дослідженням печери Селета в Угорщині. До селетоїдних комплексів України належать – Стінка на Дністрі, Королево II у Закарпатті, Міра під Запоріжжям, Буран-Кая III (шар С) в Криму, Молодова V (шар 9-10) на Середньому Дністрі; в Молдові та Румунії – грот Бринзени, нижній шар, Гординешти, Корпач, Корпач-мис, Бобулешти, Буздужани; в Росії – Бірюча Балка на Нижньому Дону, Стрелецька, Костенки 1 (шар 2, 3), Костенки 6, 11, 12 (шар III) на Середньому Дону та ін.

Селетоїдні комплекси Східної Європи досить строкаті за морфологією крем'яного інвентарю. Головними об'єднуючими ознаками цих пам'яток є згадані двобічно-оброблені вістря, також досить груба, архаїчна техніка підпаралельного сколювання зі сплощеного, однобічного ядрища, нерозвинена техніка різцевого сколу, релікти двобічних мустьєроїдних форм. Вважається, що останні та двобічна обробка наконечників свідчать про певні генетичні зв'язки Селету Центрально-Східної Європи з мікокською традицією середнього

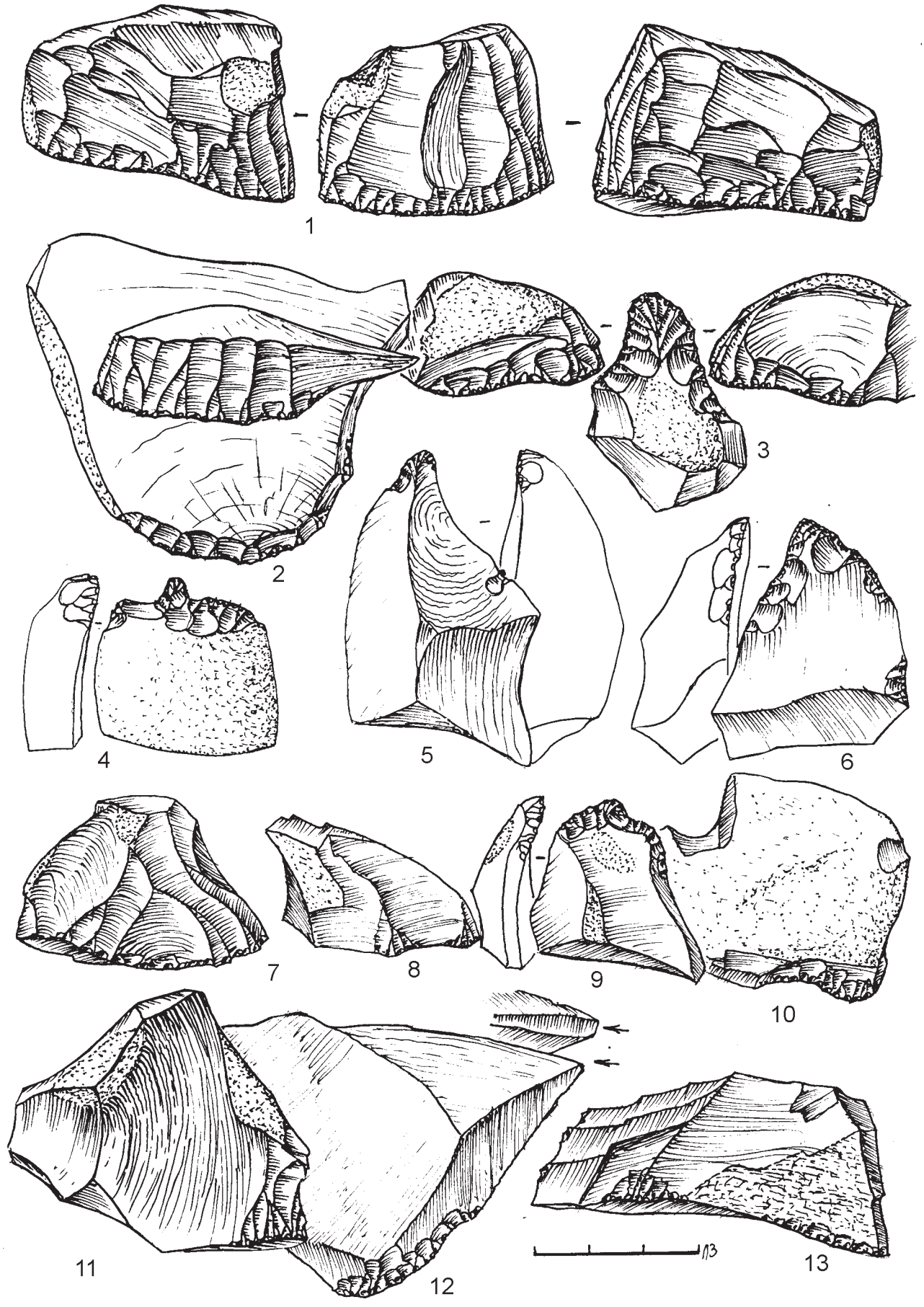

Рис. 7. Вись. Оріньякоїдні скребачки високої форми

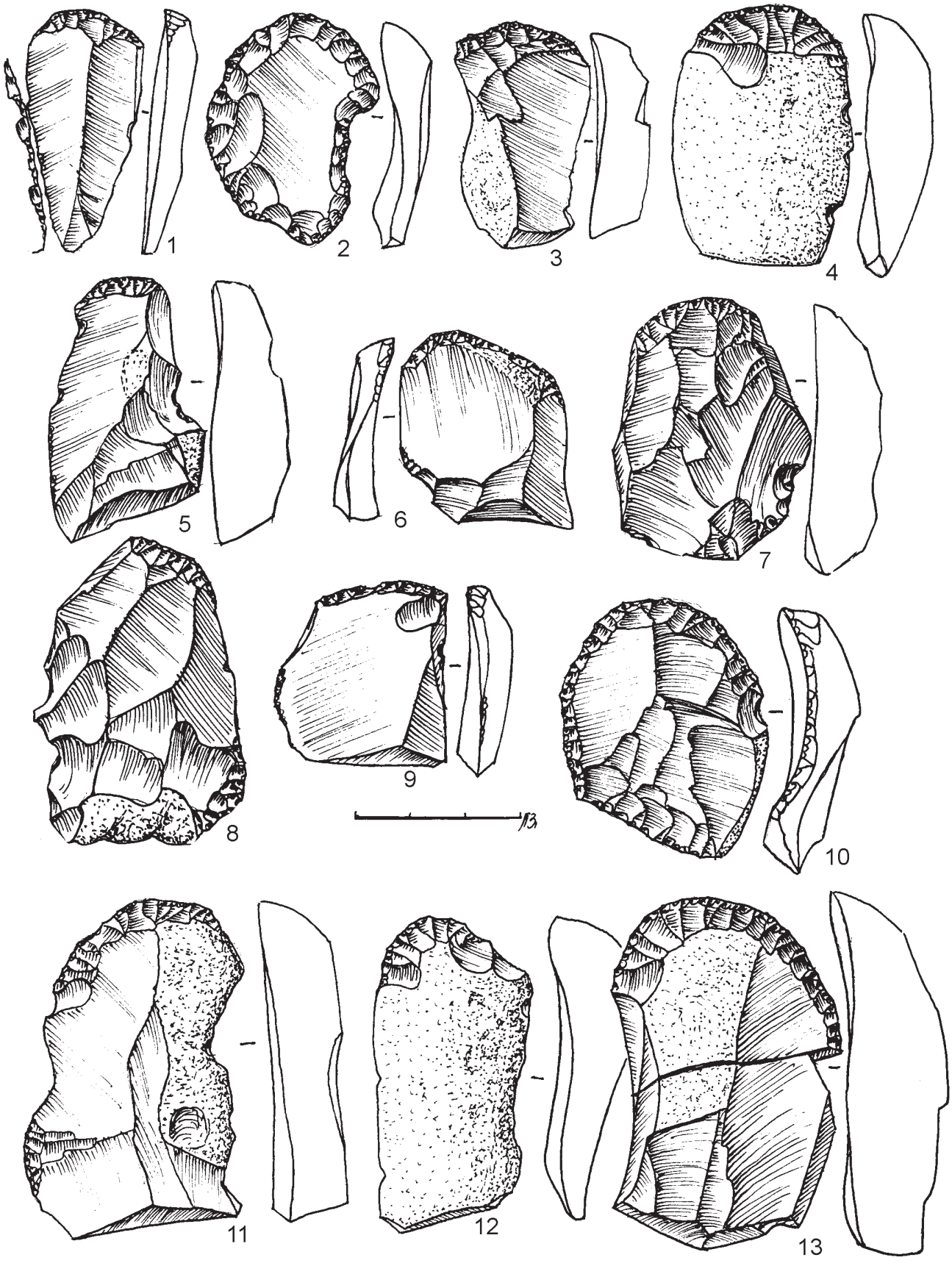

Рис. 8. Вись. Скребачки кінцеві

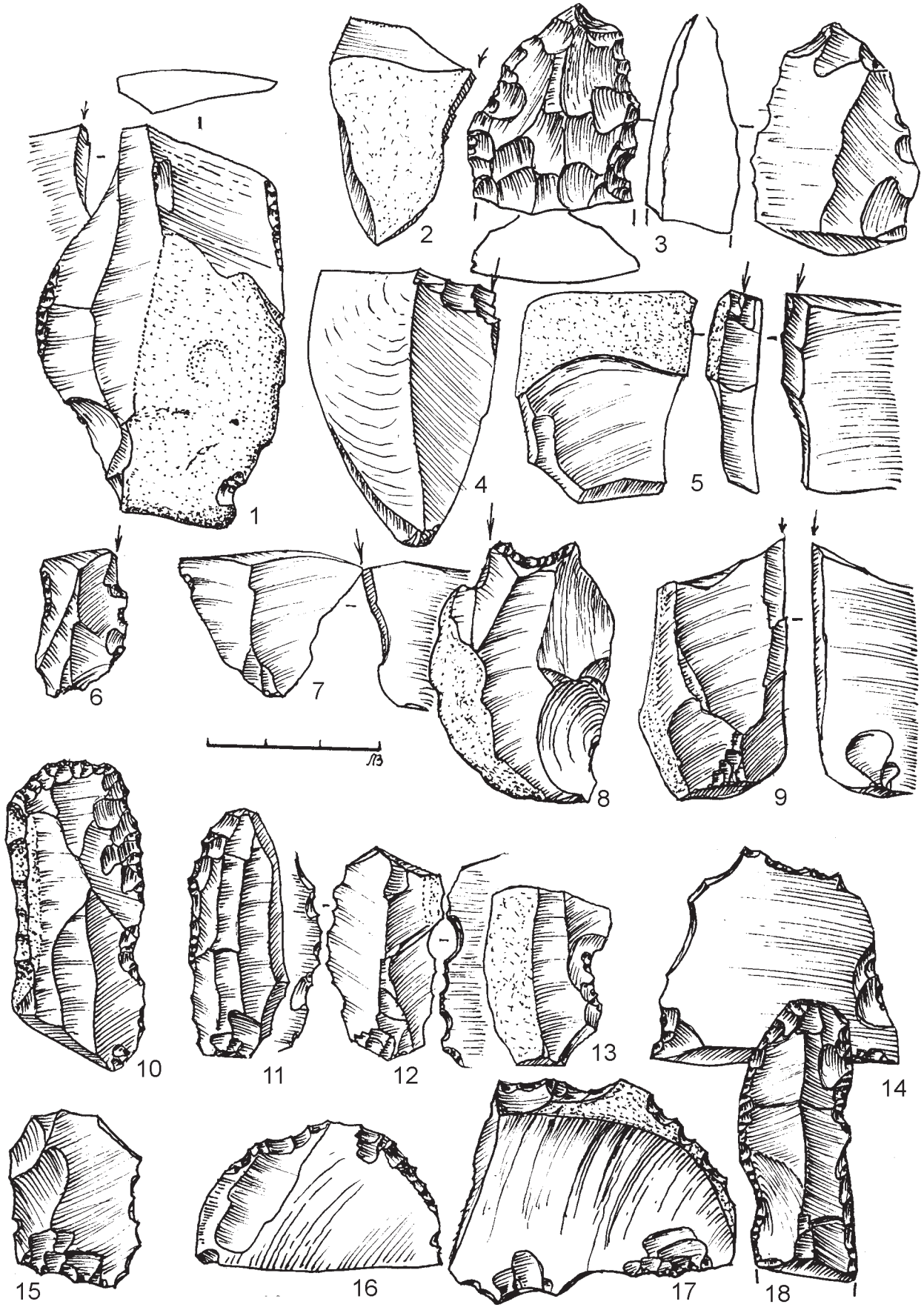

Рис. 9. Вись. Різці (*1, 3-9*), уламок гостроконечника (*2*), зубчасті знаряддя (*10-17*), пластина з ретушшю (*18*)

палеоліту. За іншими типами виробів згадані пам'ятки суттєво різняться між собою. Зокрема селетський шар С стоянки Буран-Кая III відрізняється від інших стоянок України з біфасіальними вістрями виразною серією двобічно-оброблених трапецієподібних форм, які не мають аналогій не тільки в Україні, а й у всій Європі [Чабай, 2004, с.275].

Висловлена думка, що поєднання Селету з Ориньяком можливе лише за умов механічного змішування матеріалу. Однак варто згадати про наведені вище аргументи на користь гомогенності колекції Вись. Про можливість поєднання селетоїдної традиції з оріньякською в одних комплексах свідчать певні оріньякські риси колекції верхнього шару стоянки Міра, відзначені В.М.Степанчуком [2007, с. 202]. До того ж поєднання двобічно оброблених наконечників з високими скребками оріньякських типів – характерна риса Селету Центральної Європи, Румунії, Молдови. В Україні такий симбіоз зафіксований в матеріалах Стінки на Дністрі.

Таким чином, крем'яній колекції стоянки Вись властиве характерне для селетського технокомплексу Центральної Європи і незвичне для комплексів Східної Європи поєднання двобічних наконечників з виразними оріньякськими формами: високі нуклеподібні скребачки типу карене (рис. 7, *1, 7, 11*), високі скребачки з носиком (рис. 7, *3-6, 8-10*). Особливо виразні паралелі комплексу Вись маємо в селетоїдних пам'ятках Молдови та Румунії (так званий "молдовський Селет", за Я.Козловським). Маються на увазі згадані стоянки Гординешти, грот Бринзени, нижній шар, Корпач, Корпач-мис, Бобулешти, Буздужани та ін. [Chirica, Borziac, Chetraru, 1996], де селетські листоподібні та трикутні вістря знайдені разом з оріньякоїдними нуклеусами карене, високими скребачками з носиком, мікроплатівками Кремс-Дюфур, кістяними вістрями младецького типу.

Виразні паралелі Висі простежуються в матеріалах стоянки Бірюча Балка 2 у гирлі Сіверського Дінця [Матюхин, 2007]. Пізньопалеолітичні матеріали Бірючої Балки подібні комплексу стоянки Вись за архаїчною технікою паралельного сколювання зі сплощених нуклеусів, відщеповістю індустрії, виразними серіями двобічно оброблених трикутних наконечників стрілецького типу та рідкістю листоподібних двобічних вістер. Разом з тим, на відміну від стоянки Вись, Бірючим Балкам не властиві орін'яцькі скребачки високої форми, зате представлені виразні серії кінцевих скребачок з ретушованими довгими краям, що зближує стоянки зі стрілецькими Верхнього Дону.

На деяких стоянках молдавського Селету (Гординешти, Бобулешти IV, Тринка, Ріпічені-Ізвор) також знайдені окремі трикутні наконечники з виїмкою в основі, що дуже нагадують вістря, які є визначальними для стрілецької культури басейну Дону [Chirica, Borziac, Chetraru, 1996, ris. 4, *1*; 43, *5*; 63, *20*]. Тому трикутні наконечники стрілецького типу в комплексі Вись не можуть бути неспростовним аргументом належності останньої до стрілецької культури. Тим більше, що в колекції Висі відсутні трикутні кінцеві скребачки з ретушованими сторонами, які характерні для стрілецьких пам'яток басейну Дону. Останнім, на відміну від комплексу Вись, не властиві оріньякоїдні високі скребачки. Іншими словами, всупереч наявності двох трикутних стрілецьких вістер, виразні оріньякські елементи та відсутність трикутних скребків з ретушованими сторонами не дозволяють віднести крем'яний комплекс стоянки Вись до числа пам'яток стрілецької культури басейну Дону, а скоріше наближують його до селето-оріньякських комплексів басейнів Дністра, Прута, Серета. Виразна серія виямчасто-зубчастих знарядь також пов'язує Вись із західними сусідами (Стінка, Бринзени), а не з стрілецькими комплексами басейну Дону, де згадані форми невиразні.

Таким чином, крем'яний комплекс селетоїдної стоянки Вись на Кіровоградщині поєднує характерні риси центральноєвропейського Селету (високі скребачки оріньякського типу, нуклеуси карене**)** з елементами східноєвропейського його різновиду, виділеного в окрему стрілецьку культуру (трикутні наконечники з двобічною обробкою). Інакше кажучи, крем'яний комплекс стоянки Вись за типологією виробів являє собою щось середнє між власне пам'ятками селетського кола Центральної Європи та стрілецькими басейну Дону.

З цією думкою погоджується дослідник стоянки Стінка на Дністрі М.К.Анісюткін, який знайомлячись з матеріалами Висі звернув увагу на певні паралелі в «молдовському селеті». М.В.Анікович відніс Вись до стрілецької культури, як і Бірючу Балку, всупереч думці дослідника останньої А.Є.Матюхіна. Не зважаючи на певний різнобій в оцінці окремих селетоїдних пам'яток різними дослідниками, більшість з них об'єднує їх в селетський технокомплекс ранньої пори пізнього палеоліту.

Синтез мустьєрських реліктів (архаїчна техніка розщеплення, скребла) з селетськими елементами, зокрема у формі стрілецьких вістер, та виразними

Крем'яний інвентар
стоянки Вись 2007-2008 рр.

Вироби	***2007***	***2008***	***Усього***
Нуклеуси одноплощинні, односторонні	2	2	4
двоплощинні зустрічного зняття	1	2	3
двоплощинні зі зміненою орієнтацією	1	1	2
радіального зняття, диски		1	1
багатоплощинні	2	2	4
нуклеподібні уламки	5	15	20
Відбійники	1	2	3
Пластини та їх уламки	40	242	282
Відщепи та уламки з ретушшю	30	40	70
Відщепи, луски та уламки кременю	720	4100	4820
Знаряддя з ретушшю			
Вістря двобічно-оброблені стрілецькі	1	2	3
уламки	5	8	13
Мікровкладні з ретушшю	3		3
Скребачки високої форми нуклеподібні	3	1	4
з носиком	4	7	11
струги на авіважах	1	2	3
атипові	3	1	4
кінцеві на відщепах	8	2	10
трикутні з ретушованими краями	1	1	
віялоподібні		2	2
підокруглі		2	2
Різці кутові на відщепах	5	4	9
бічний ретушний	1		1
Гостроконечники	2	1	3
Скребла	1	3	4
Базові частини гостроконечників	1	2	3
Пластини ретушовані	2	4	6
Зубчасті знаряддя	10	10	20
УСЬОГО	**852**	**4452**	**5304**
у тому числі з ретушшю	**50**	**52**	**102**

оріньякськими рисами (високі скребачки карене та з носиком) свідчить про складність культурно-історичних процесів у перехідний період і непрості шляхи формування селетського технокомплексу Центрально-Східної Європи. Не випадково немає єдиної думки про його генетичні витоки. Російські колеги впевнені, що "местный восточноевропейский генезис стрелецкой культуры не вызывает сомнений" [Вишняцкий, 2008, с.171]. А постала вона на Середньому Дону внаслідок взаємодії мікокських переселенців з Криму з носіями верхньопалеолітичних традицій [Анікович та ін., 2008, с.290]. Не погоджується з цими твердженнями український дослідник В.П. Чабай [2000, с.80]: "Можно окончательно предать забвению тезис о двустороннем мустье Крыма, как о генетической подоснове костенко-стрелецких селетоидных индустрий". В.М. Степанчук [2006, с.202], навпаки, вбачає витоки Селету Східної Європи в місцевому Мікоку.

Знахідки стрілецьких наконечників на півдні України суперечать концепції російських коллег про генезу стрілецької культури на Дону за участю мікокських мігрантів з Криму. Якщо це так, то стрілецька людність повернулася з Дону на батьківщину пращурів, де полишила селетські стоянки з трикутними наконечниками. Чи не занадто це складна схема, щоб бути реальністю ? Якщо дійсно стрілецька культура походить від Мікоку Криму, то чи не зародилася вона на півдні України, звідки просунулася далі на схід? Відповіді на ці питання дадуть подальші дослідження.

Попри відчутний різнобій в інтерпритації генези Селету Східної Європи попередні результати дослідження нової пам'ятки селетського технокомплексу Вись під Новомиргородом схиляють нас до думки, що згадана стоянка і їй подібні сходу Європи є продуктом певних форм акультурації між автохтонними носіями мікокських

традицій та ориньякськими прибульцями. Висловлено припущення, що селетські індустрії Центрально-Східної Європи постали внаслідок акультурації, синтезу мікокської традиції неандертальців з оріньяцькою культурою перших Homo sapiens, що просунулися через Балкани в Європу з Малої Азії по Босфорському перешийку [Аникович, 2004; Анісюткін, 2005, с.166]

Питання синтезу згаданих різних традицій має виняткову наукову вагу, оскільки безпосередньо торкається інтригуючої проблеми характеру контактів аборигенів прильодовикової Європи неандертальців з першими Homo sapiens, які на той час почали освоювати континент.

ЛІТЕРАТУРА

Аникович М.В. Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы // Костенки и ранняя пора верхнего палеолита Евразии. – Воронеж, 2004. – С.86-91.

Аникович М.В., Анисюткин Н.К., Вишняцкий Л.Б. Узловые проблемы перехода к верхнему палеолиту Евразии. – Спб., 2007. – 335 с.

Анисюткин Н.К. Палеолитическая стоянка Стинка 1 и проблемы перехода от среднего палеолита к верхнему на юго-западе Восточной Эвропы. – Спб., 2005. – 186 с.

Вишняцкий Л.Б. Культурная динамика в середине позднего плейстоцена и причины верхнепалеолитической революции. – Спб., 2008. – 250 с.

Гладилин В.Н., Ситливый В.И. Ашель Центральной Европы. – К.,1990. –268 с.

Матюхин А.Е. Бирюча Балка 2. Многослойный палеолитический памятник на Северском Донце // Архео-логические вести.-№14.-Москва, 2007.- С. 20-42.

Степанчук В.М., Коєн В.Ю., Герасименко Н.П., Дамблон Ф., Езартц П., Журавльов О.П., Ковалюх М.М., Петрунь В.Ф., Пліхт Й., Пучков П.В., Рековець Л.І., Тернер Х.Г. Багатошарова стоянка Міра на Середньому Дніпрі: Основні результаті розкопок 2000 року // Кам'яна доба України. – Вип.5. – К., 2004. – С.62-98.

Степанчук В.Н. Нижний и средний палеолит Украины. – Черновцы, 2006.

Чабай В.П. Особенности перехода от среднего к верхнему палеолиту. – Stratum plus. – 2000. – №1. – С.54-83.

Чабай В.П. Средний палеолит Крыма. – Симферополь, 2004.

Chirica V., Borziac I., Chetraru N. Gisement du paleolithique superieur ancient entre le Dniestr et la Tissa. – Iasi, 1996. – 298 с.

Zalizniak L.L., Belenko M.M., Ozerov P.I.

VIS SITE AND ITS PLACE IN THE UPPER PALAEOLITHIC OF UKRAINE

Paper is devoted to publication of materials of new upper Palaeolithic site Vis nearby Novomyrgorod town in Kirovograd region. Lithic inventory of the site demonstrates direct analogies in materials of sites of Selettian technocomplex of Upper Dniester and Moldova (Stinka, Gordineshty, Brinzeny, Bubuleshty, Buzduzhany), Streletska culture sites from Russia (Birucha Balka,Kostenky 1 (levels 2, 3), Kostenky 6, 11, 12).